

Regionale ontwikkelingen, bevolking en werkgelegenheid

Eugène Verkade (CPB), Wouter Vermeulen (CPB) en Jan Brouwer (ABF)

Inleiding

Voor een klein land als Nederland kunnen regionale langetermijn vooruitzichten nauwelijks los gezien worden van de te verwachten nationale ontwikkelingen. De ontwikkelingsrichtingen in de scenariostudie *Vier vergezichten op Nederland* (Huizinga en Smid, 2004) vormen dan ook het startpunt bij het maken van regionale scenario's. Centrale vraag is in hoeverre er aanleiding is voor regionale differentiatie van nationale trends. Geeft dit dan redenen voor verschillen in dynamiek tussen regio's? In dit hoofdstuk (Regionale ontwikkelingen, van bevolking en werkgelegenheid) beschrijven we ruimtelijke ontwikkelingen binnen Nederland op hoofdlijnen. Hoe zal het economisch zwaartepunt van ons land bewegen op lange termijn? Vindt er een hernieuwde concentratie binnen de al dichtbevolkte Randstad plaats of juist een voortgaande uitschuif richting centrum van Nederland en aangrenzende regio's oostwaarts? Wat betekent dat voor de dunnerbevolkte regio's in het noorden en oosten en het uiterste zuidwesten en zuidoosten? We hanteren daarbij een indeling van Nederland in drie landsdelen (figuur 1.1), te weten het dichtstbevolkte en sterkst verstedelijkte gebied van de *Randstad*, het relatief dunner bevolkte maar snel verstedelijkend gebied daaromheen van de *Overgangszone* en ten slotte het relatief landelijk gebied van *Overig Nederland*¹. Met het oog op herkenbaarheid van de cijfers wordt bij de bestaande indeling van het begrip Randstad aangesloten en volgen de gehanteerde landsdelen de provinciegrenzen². De Randstad omvat veruit de meeste economische massa, de Overgangszone daarentegen is de snelst groeiende regio.

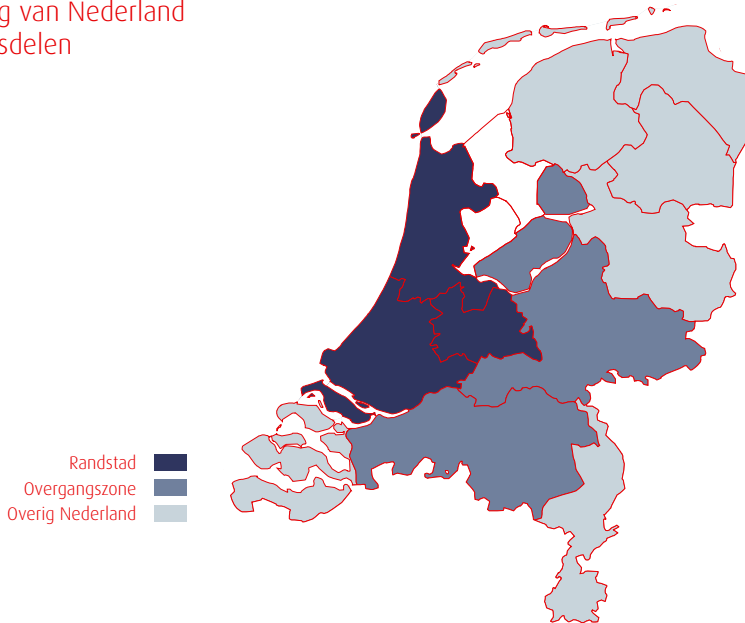
Naast een beschrijving op het niveau van landsdelen wordt zijdelings ook aandacht besteed aan de onderliggende provincies. Achterliggende historische analyses (in de paragraaf 'Samenhang regionale bevolking en werkgelegenheid'), waarop we de gehanteerde relaties met betrekking tot ruimtelijke samenhang baseren, zijn veelal uitgevoerd op het nog lager ruimtelijk schaalniveau van COROP³-gebied. Voor de achter ons liggende periode liggen de cijfers immers vast. Het is echter weinig zinvol om toekomstige cijferbeelden op dit lagere schaalniveau te presenteren. Regiogrenzen zijn

¹ Eind 2002 huisvestte de Randstad 44% van de bevolking op 20% van het grondgebied, de Overgangszone 29% van de bevolking op 34% van het grondgebied en Overig Nederland 27% van de bevolking op 46% van het grondgebied.

² Bij een zuiverder functionele indeling zouden we waarschijnlijk wat lossen met de provinciegrenzen omgaan. Zo heeft bijvoorbeeld de Kop van Noord-Holland meer gemeen met de Overgangszone en de Achterhoek meer met Overig Nederland.

³ De indeling van Nederland in 40 COROP-gebieden is omstreeks 1970 ontworpen door de Coördinatie Commissie Regionaal Onderzoeksprogramma, waaraan de indeling haar naam dankt. COROP-gebieden zijn optelbaar tot provincies.

Indeling van Nederland in landsdelen

Figuur 1.1 Indeling van Nederland in de landsdelen Randstad, Overgangszone en Overig Nederland.

administratief bestuurlijke grenzen en daar houden veel maatschappelijke ontwikkelingen zich niet aan. Ze worden ook minder relevant naarmate we naar een lager schaalniveau afdalen. Dat maakt gedetailleerde uitspraken weinigzeggend.

Spreiding bevolking en werkgelegenheid

In eerste instantie zullen we ons richten op de regionale spreiding van bevolking en werkgelegenheid. Waar gaan mensen wonen en waar gaan zij werken? Deze locaties hoeven uiteraard niet samen te vallen, maar kunnen ook weer niet al te ver uiteen liggen. De pendelbereidheid kent immers zijn grenzen. Substitutie naar snellere vervoersmodaliteiten in het woon-werkverkeer, mogelijk gemaakt door toegenomen autobezit en verbeterde infrastructuur, hebben deze grenzen wel steeds verder opgerekt. De spreiding van de bevolking en de werkgelegenheid bepaalt niet alleen rechtstreeks de regionale ruimtebehoefte voor wonen en werken, maar geeft ook belangrijke indicaties over regionale ontwikkelingen met betrekking tot andere WLO-thema's als mobiliteit, recreatie, milieu en grote steden.

Regionaliseren van nationale trends

Veel nationale ontwikkelingen zullen op voorhand geen duidelijk ruimtelijke differentiatie kennen en daardoor naar verwachting in alle regio's min of meer op dezelfde manier doorwerken. Toch kunnen er dan regionale verschillen optreden door samenstellingseffecten. Denk bijvoorbeeld aan de gevolgen van de leeftijdsopbouw van de bevolking. In een regio met een relatief jonge bevolking, zoals Flevoland, zal bij gelijke (nationale) geboortekans per vrouw per leeftijdscategorie de natuurlijke aanwas van de bevolking toch relatief hoger uitvallen dan elders. In een sneller vergrijzende regio als Limburg zal bij gelijke (nationale) participatiegraad per leeftijdscategorie de beroepsbevolking en de werkgelegenheid relatief meer afnemen. Naarmate de regio's meer in samenstelling verschillen kunnen er bovendien vervolgeffecten uit sorteren, bijvoorbeeld met betrekking tot pendel en migratie. Andere nationale ontwikkelingen kunnen wel regionaal verschillend uitpakken, bijvoorbeeld door te veronderstellen dat de huidige regionale verschillen in geboortekans of arbeidsparticipatie in de toekomst verdwijnen of juist verder divergeren.

We gaan uit van het basisjaar 2002. Bestaande trendmatige ontwikkelingen kunnen we niet negeren, ook al is de uiteindelijke horizon 2040. Trends zullen immers slechts geleidelijk omslaan. Zo zet in alle scenario's de vergrijzing van de bevolking door. Er bestaat echter grote onzekerheid over de bevolkingsomvang en -samenstelling op lange termijn. Dat is terug te voeren op verschillen in vruchtbaarheid en levensverwachting en in buitenlandse migratie. Zo blijft de nationale bevolking over de gehele periode toenemen in het *Global Economy*- en *Strong Europe*-scenario, terwijl zij in het *Transatlantic Market*-scenario stabiliseert rond 2020 en in *Regional Communities* zelfs op termijn daalt. Vanwege deze mogelijke demografische omslag wordt er expliciet naar de deelperioden 2002/2020 en 2020/2040 gekeken.

Samenhang regionale bevolking en werkgelegenheid

Historische trend

Alvorens in de volgende paragraaf scenariobeelden te presenteren is het zinvol om eerst even bij de regionale ontwikkelingen in de afgelopen decennia stil te staan. De samenhang tussen bevolking en werkgelegenheid in het recente verleden kan het best worden bekeken op het schaalniveau van het COROP-gebied. De COROP-indeling wordt wel gezien als het laagste niveau waarop sprake is van een zekere regionale arbeidsmarkt. Toch is nog altijd gemiddeld bijna eenderde deel van het woonwerkverkeer COROP-grens overschrijdend.

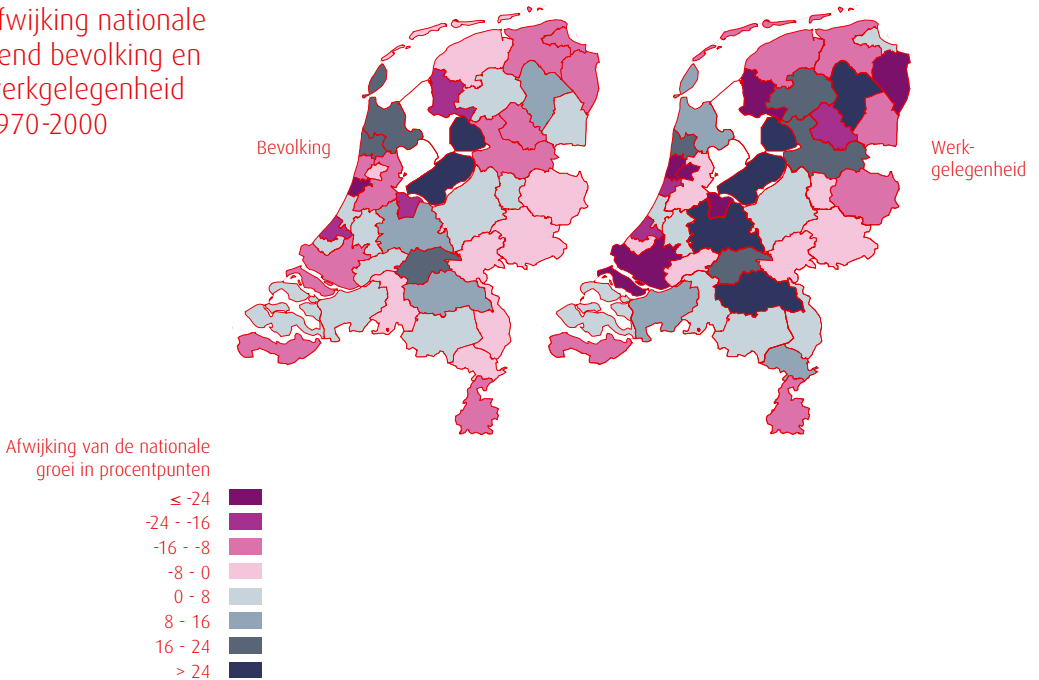
Figuur 1.2 laat de recente ontwikkeling zien, gemeten in %-punten afwijking van de nationale groei in procenten⁴. De cijfers hebben betrekking op de periode 1970-2000. Dat de werkgelegenheid (in arbeidsjaren) relatief sterker is toegenomen is het gevolg van de fors toegenomen arbeidsparticipatie, met name onder vrouwen. Deze stijging heeft zich alom in meer of mindere mate voorgedaan. De plaatjes laten grote verschillen tussen regio's zien. Wat vooral opvalt is de achterblijvende bevolkingsontwikkeling in de COROPs van de drie grootste steden, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Ook in de omliggende COROP-regio's van Amsterdam in het onderste deel van Noord-Holland bleef de bevolkingsgroei achter, maar in de overige regio's rondom de drie grote steden lag de groei boven het landelijk gemiddelde. De bevolkingsgroei was nog hoger in de schil van verder weg gelegen regio's in de Kop van Noord-Holland, Utrecht, het westen van Gelderland en het oostelijk deel van Noord-Brabant. Het hoogst was de groei in Flevoland dat in 1970 bijna van nul af aan begon. Inmiddels is het inwonertal van Flevoland opgelopen tot 350.000 in 2002. In de regio's van het landsdeel Overig Nederland bleef de bevolkingsgroei veelal achter bij het landelijk gemiddelde, met als opvallende uitzondering Noord-Drenthe, al moet daarbij wel worden opgemerkt dat tussentijdse grenscorrecties het beeld licht kunnen vertekenen.

Bovenstaande observaties illustreren een proces van geleidelijke uitschuif van de bevolking vanuit de grote steden naar de omliggende regio's. In de internationale literatuur wordt dit proces beschreven onder de naam *urban sprawl*⁵. Het wordt veelal gezien als een typisch Europees en Noord-Amerikaans verschijnsel, waarbij bevolking

⁴ De regionale groei is gemeten als de toename tussen begin- en eindjaar als percentage van het niveau in 1985.

⁵ Urban sprawl wordt in het Nederlands meestal vertaald met suburbanisatie. Omdat de trek van de bevolking uit het stadscentrum zich op den duur ook op omliggende regio's richt, dekt de term 'uitschuif' de lading beter.

Afwijking nationale trend bevolking en werkgelegenheid 1970-2000

Figuur 1.2 Bevolking en werkgelegenheids groei in afwijking van de landelijke trend (1970-2000)¹.

¹ De cijfers zijn niet gecorrigeerd voor tussentijdse wijzigingen van de COROP-grenzen, met name in Zuid-Friesland en in Drenthe.

en werkgelegenheid zich langzaam uitspreiden vanuit de stad(skernen) naar de buitenwijken en verder (Anas et al., 1998). Vanuit economisch oogpunt zijn de drijvende krachten daarbij toenemende inkomens, waardoor mensen meer belang hechten aan een comfortabele woning en woonomgeving en verbeterde transportmogelijkheden door toegenomen autobezit en verbeterde infrastructuur, die wonen op grotere afstand van het werk mogelijk maken. Op den duur blijken deze nieuwe woonsteden vaak veelal zelf kernen van werkgelegenheids groei te worden. De metropool blijft weliswaar het economisch belangrijkste gebied, mede door de hoge variëteit aan hoogwaardige producentendiensten, maar de economische dominantie neemt wel af. Dat juist bovengenoemde gebieden hard groeiden lijkt niet helemaal toevallig. Zo werd in de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening, die midden jaren zestig verscheen, naar aanleiding van het perspectief van 20 miljoen inwoners in 2000 nagedacht over hoe de druk op

de Randstad te verminderen. Het antwoord werd toen gezocht in wat werd genoemd *gebundelde deconcentratie*. Dit werd later vormgegeven via het bouwen in aangewezen groeikernen op korte afstand van bestaande steden met openlaten van de groene randen ertussen. Niet al deze groeikernen werden een succes. Voor zover de nieuwe groeikernen in hetzelfde COROP-gebied liggen zien we het zojuist beschreven proces niet terug in de bovenstaand plaatjes. Toch lijkt de voorzichtige conclusie wel gerechtvaardigd, dat waar het suburbanisatie proces op zichzelf het onvermijdelijke gevolg is van welvaartsontwikkeling, de richting mede vorm gegeven is door het ruimtelijk beleid.

Figuur 1.2 laat ook zien dat bevolkings- en werkgelegenheidsgroei samen zijn opgegaan, maar dat zegt nog niets over de richting van de causaliteit. Is de bevolking achter de werkgelegenheid aangegaan of is de werkgelegenheid juist met de bevolking meegegroeid? Uitgebreid econometrisch onderzoek van het CPB (zie tekstbox) geeft sterke aanwijzingen dat er in Nederland op het niveau van COROP-gebied de afgelopen decennia meer sprake is geweest van werken volgt wonen dan andersom. Veruit de meeste verhuizingen spelen zich natuurlijk af binnen de COROP-grenzen. De netto binnenlandse migratiestromen, het saldo van in- en uitstroom, per COROP zijn relatief klein. Deze stromen blijken echter nauwelijks gedreven te worden door arbeidsmarktverwegingen, maar meer door woningmarktverwegingen. Nieuwbouw van woningen is daardoor een belangrijke sturingsvariabele gebleken. Daarbij moet het wel gaan om een beperkte uitbreiding van de bestaande regionale woningvoorraad. Grote aanbodschokken hebben weer hun eigen dynamiek. De woningmarkt kent zijn eigen relevante bereik. Gebleken is voorts dat de uitschuif uit de Randstad langzamer verloopt in jaren met lagere economische groei.

Volgen mensen de banen of banen de mensen?

Ten behoeve van de WLO-studie heeft het CPB in samenwerking met de VU een uitgebreide analyse verricht inzake de ontwikkeling van regionale bevolking en werkgelegenheid in onderlinge samenhang (Vermeulen en Van Ommeren, 2006). De resultaten daarvan zijn verwerkt in het Regionaal Arbeidsmarktmodel. Dit model is gebruikt om de regionale paden te construeren. Regionale bevolking en werkgelegenheid hangen sterk met elkaar samen, vooral op een hoger ruimtelijk schaalniveau. Centrale vraag is op welke wijze ze elkaar beïnvloeden. Wordt de samenhang vooral bepaald door 'bevolkingsfactoren' zoals het lokale aanbod van woningen (banen volgen mensen), of door 'werkgelegenheidsfactoren' zoals agglomeratievoordelen in het productieproces (mensen volgen banen)? Een empirische analyse naar deze samenhang is verricht op basis van tijdreeksen op het niveau van COROP-gebied over de periode 1970-2000. Bevolkingscijfers zijn beschikbaar naar geslacht en leeftijd, werkgelegenheidscijfers naar bedrijfstakken. Geschat is een simultaan model naar het voorbeeld van Carlino en Mills (1987) voor Amerikaanse counties. Om niet al te afhankelijk te zijn van de keuze van de regio-indeling worden verklarende regionale variabelen samen gewogen met die van de omgeving. Zo wordt rekening gehouden met ruimtelijke interactie (Boarnet, 1994). Ook

wordt rekening gehouden met regio-specifieke omstandigheden als bijvoorbeeld aanwezigheid van een lucht- of zeehaven. De schattingen worden gecorrigeerd voor dit soort niet geobserveerde regionale heterogeniteit via het meenemen van zogeheten *fixed effects*¹. De geschatte coëfficiënten zijn tevens getoetst op stabiliteit met betrekking tot ruimte en tijd. Daaruit bleek dat als er al sprake van regionale differentiatie is, deze niet statistisch significant is. Er is wel een heel klein, significant effect van de conjunctuur.

Wat heeft dit onderzoek nu opgeleverd? In de afgelopen 30 jaar blijkt dat in Nederland de werkgelegenheidsontwikkeling de bevolkingsgroei is gevolgd en niet andersom. De bevolkingsverschuiving van dichtbevolkte regio's (de grote steden) naar omliggende gebieden past binnen internationaal geobserveerde ontwikkelingen als *urban sprawl* en suburbanisatie, die vaak in verband gebracht worden met toenemende welvaart (en bijbehorende behoefte aan een ruime woning) en dalende transportkosten (Anas et al., 1998). Daarnaast heeft het aanbod van woningen, ook een duidelijke 'bevolkingsfactor', een sturende rol gehad. Het lijkt aannemelijk dat deze sturende rol deels een gevolg is van (restrictief) ruimtelijk ordeningsbeleid. Deze conclusie blijkt erg robuust en geldt in elk geval op het onderzochte regionale niveau van COROP-gebied, maar lijkt ook op een wat hoger niveau niet onrealistisch. Er is in Nederland maar heel beperkt sprake van arbeidsmarkt-migratie, een conclusie die ook door ander onderzoek wordt gedeeld (OECD, 2000).

De CPB-analyse is op empirie gebaseerd. Recentelijk is er veel aandacht voor meer theoretische analyses van de New Economic Geography (Brakman et al., 2005). Deze theorie biedt een rijkdom aan verklaringen voor de ruimtelijke verdeling van economische groei en richt zich met name op agglomeratievoordelen en nadelen. Agglomeratievoordelen, waardoor grotere regio's relatief sneller groeien, worden toegeschreven aan onder andere productieschaalvoordelen, afnemende transportkosten, kennis-spillovers, grotere pool van beschikbare arbeid, sectorspecialisatie. Daartegenover staan agglomeratienadelen door toenemende congestie. Het blijkt in de praktijk erg moeilijk om deze theoretische analyses empirisch te onderbouwen. Het is met name moeilijk om relevante, meetbare data over een voldoende lange periode te vinden. In de CPB-analyse zijn daarom maar een beperkt aantal van dit typen variabelen meegenomen en getest, waaronder bereikbaarheid. Ze bleken geen van alle statistisch significant.

Spelen agglomeratievoordelen met betrekking tot werkgelegenheid voor de ruimtelijke verdeling binnen Nederland een belangrijke rol? Deze voordelen zijn op landsdeelniveau in elk geval niet dominant. Indien er in ons land sprake zou zijn van belangrijke te behalen agglomeratievoordelen, zouden die zich met name moeten manifesteren in de Randstad rond de drie grote steden. Werkgelegenheid zou daar dan harder moeten groeien dan gemiddeld. De kaartjes van figuur 1.2 laten zien dat dat niet het geval is. Ook op het niveau van provincies en zelfs landsdeel blijft de groei van bevolking en van werkgelegenheid in de Randstad achter bij het landelijk cijfer.

¹ Technisch gesproken zijn fixed effects niets anders dan constante termen. Het is weinig zinvol om een interpretatie aan hun waarden te geven. Hun kracht zit hem vooral in het zuiverder meten van de invloed van de andere variabelen.

Beknopte scenariobeschrijvingen

Scenario's worden opgesteld met het doel om toekomstige beleidsopgaven inzichtelijk te maken. Het is van belang dat ze onderling voldoende differentiëren en een bandbreedte van toekomstige ontwikkelingen omspannen die recht doet aan fundamentele onzekerheden. De nationale scenario's uit de studie *Vier vergezichten op Nederland* (Huizinga en Smid, 2004) voorzien in die behoefte op nationaal niveau. De regionale scenario's sluiten daarop cijfermatig aan, waardoor verschillen per regio tussen scenario's voor een belangrijk deel zijn terug te voeren op nationale uitgangspunten. Bij de volgende nationale variabelen wordt aangesloten:

- de samenstelling van de bevolking naar geslacht en leeftijd;
- de samenstelling van de groei van bevolking (natuurlijke aanwas of buitenlandse migratie);
- de ontwikkeling van arbeidsparticipatie naar geslacht en leeftijd ;
- de ontwikkelingen van de nationale werkgelegenheid naar bedrijfstak.

Ruimte is niet homogeen. Denk alleen al aan de gevolgen van demografische verschillen. Regio's lopen uiteen in bevolkingsdichtheid en -samenstelling. Dat heeft belangrijke consequenties voor waar de toekomstige bevolkings- en werkgelegenheidsgroei zal neerslaan. Op nationale schaal groeit de bevolking door natuurlijke aanwas en (netto) buitenlandse migratie (tabel 1.1). Buitenlandse migratie wordt in alle scenario's de belangrijkste component van de bevolkingsgroei. De verdeling van buitenlandse migranten over Nederland is echter verre van uniform. Buitenlandse migranten worden in de nationale scenario's onderscheiden naar motief van migratie: werk, gezinsvorming of -hereniging of asielmigratie. Gezinsmigranten, veelal van niet-westerse oorsprong, zullen zich naar verwachting bij huidige allochtonen vestigen. Gezinsmigratie is dus vooral gericht op de gebieden waar al veel allochtonen wonen, in het bijzonder de drie grote steden in het westen. Daarentegen hebben werkmigranten en asielmigranten bij binnenkomst nog geen enkele familiebinding met Nederland. Deze groep zal zich dan ook veel gelijkmatiger over het land verspreiden. Groei door natuurlijke aanwas hangt samen met vruchtbaarheid en levensverwachting. Natuurlijke aanwas zal relatief sterker zijn in regio's met een relatief jonge bevolking. Nationale demografische trends zullen daardoor regionaal verschillend doorwerken.

De geleidelijke stijging van de arbeidsparticipatie komt voor rekening van een beperkt aantal leeftijdcohorten, met name vrouwen boven de 35. Dit lijkt echter vooral een algemene maatschappelijke ontwikkeling die zich in alle regio's in gelijke mate zal voordoen. Samenstellingseffecten leiden tot wat meer stijging in Overig Nederland, waar participatie bij deze groepen nog wat achterloopt. Daarnaast neemt in de meer marktgerichte scenario's de participatie bij mannen boven de 55 toe. Bij de andere leeftijdcohorten zijn de verschillen tussen scenario's, maar klein. Werkgelegenheidsontwikkeling naar sectoren heeft maar een beperkt regionaal effect. De gehanteerde

bedrijfstakindeling (de 18 takken van het CPB Athena-model) is te grof om grote verschillen in regionale sectorstructuur aan het licht te brengen. Bovendien is de regionale sectorstructuur maar van beperkt belang voor de ontwikkeling van de totale regionale werkgelegenheid (Vermeulen en Van Ommeren, 2006). Deze is echter wel van belang voor de samenstelling ervan en dus ook voor het ruimtegebruik.

Voor de regionale spreiding van de nationale ontwikkelingen binnen elk scenario wordt zoveel mogelijk aangesloten bij gesignaleerde regionale trends in dat scenario en ruimtelijke causale verbanden uit het verleden. Daarbij geldt wel steeds de randvoorwaarde dat de som over de regio's moet optellen tot het nationale totaal. De causale verbanden met betrekking tot de regionale spreiding van wonen en werken hebben betrekking op:

- bevolkingsuitschuif vanuit de Randstad in samenhang met economische groei per hoofd en bevolkingsdruk;
- interactie tussen wonen en werken (op COROP-niveau);
- pendelbereidheid.

Minimaal gedifferentieerd trendmatig beleid met betrekking tot regionale spreiding

Bij de invulling van scenario's moeten veronderstellingen worden gemaakt over het door de overheid te voeren beleid. Voor het doel van de scenario's, het in kaart brengen van de aard en omvang van de beleidsopgaven, is het zaak om het beleid terughoudend in te vullen. Immers, in een sterk ingevuld beleidsprogramma op een of meerdere beleidsterreinen kunnen de beleidsopgaven worden onderschat en wordt onvoldoende zichtbaar gemaakt wat de beleidsopgaven zijn bij een minder sterk ingevuld beleid. De andere optie om alleen het reeds besloten beleid in de scenario's te veronderstellen zal de beleidsopgaven overschatten. Het is immers redelijk te veronderstellen dat de inzet van beleid reageert op de omvang van de beleidsopgaven. In deze studie is een middenweg gekozen, waarbij het beleid op de verschillende thema's in dezelfde mate en op dezelfde wijze zal reageren op de omvang van de beleidsopgaven als in het verleden.

Voor de ruimtelijke spreiding binnen Nederland met name voor de thema's werken en wonen heeft het ruimtelijk ordeningsbeleid een grote invloed. Sinds jaar en dag beïnvloedt de planning van de woon- en werklocaties de ruimtelijke spreiding van bevolking en werkgelegenheid (zie voorgaande tekstbox). Het is onmogelijk om voor de lange termijn uitspraken te doen over waar exact nieuwe woon- en werklocaties zullen worden ontwikkeld. Wel laat het beleid in het verleden zich op hoofdlijnen kenmerken door het sterker ontwikkelen van locaties met lagere dichtheden van wonen en werken buiten de grote steden. Dit om enerzijds de almaar toenemende druk op de open ruimte in de Randstad tegenkracht te bieden en anderzijds om aan de wens van ruimere en kwalitatief betere woningen te kunnen voldoen. Hierdoor groeide de woningbouw in de Overgangszone relatief sterker dan in de Randstad. In de WLO-scenario's is voortzetting van dit beleid verondersteld.

Tabel 1.1 Nationale uitgangspunten van demografie en arbeidsmarkt.

	2002	Global Economy 2040	Strong Europe 2040	Transatlantic Market 2040	Regional Communities 2040
Vruchtbaarheid (TFR) (in aantal kinderen per vrouw)	1,95	1,90	1,90	1,70	1,60
Levensverwachting in jaren					
- mannen	76,0	82,0	82,0	80,5	79,0
- vrouwen	80,5	85,0	85,0	83,5	82,0
Bevolking (miljoen personen)	16,2	19,7	18,9	17,2	15,8
Arbeidsparticipatie (in % beroepsbevolking)	69	74	69	72	68
Werkloosheid (in % beroepsbevolking)	4,4	4,3	5,5	4,7	7,7
	1971-2002	2002-2040	2002-2040	2002-2040	2002-2040
Bevolkingstoename 2002/2040 (miljoen personen)					
- door natuurlijke aanwas	2,0	1,5	1,2	0,2	-0,7
- netto buitenlandse migratie	1,2	2,0	1,5	0,8	0,2
	<i>jaarlijkse groei in %</i>				
Bevolkingsgroei	0,7	0,5	0,4	0,2	0,0
waarvan : 15 - 65	0,9	0,2	0,1	-0,2	-0,4
Arbeidsaanbod	1,1	0,4	0,1	0,0	-0,4
Werkgelegenheid	0,9	0,4	0,1	0,0	-0,5

In alle scenario's wordt uitgegaan van een voortzetting van het huidige restrictieve ruimtelijke ordeningsbeleid (zie tekstbox). De gevolgen zullen het meest merkbaar zijn in de scenario's met hoge bevolkingsdruk. Een deel van de vraag naar grotere woonruimte vanuit de Randstad zal in dat geval in de Overgangszone gerealiseerd moeten worden. Dit is vertaald in een relatief wat hoger bouwprogramma in de Overgangszone conform historische trends⁶. Naarmate bevolkingsdruk en welvaartsontwikkeling echter lager uitpakken, vervalt deze noodzaak.

⁶ Het tempo hiervan is de laatste decennia wel wat afgezwakt.

De binnenlandse migratie zal voornamelijk door de woningmarkt en minder door de arbeidsmarkt gedreven worden. De regionale werkgelegenheids groei volgt de ontwikkeling van het beschikbare regionale arbeidsaanbod, waarbij ook rekening gehouden wordt met mogelijke pendelstromen.⁷ Daarnaast vindt er ook enige terugkoppeling plaats van werkgelegenheid naar bevolking, als grote stromen arbeidsmigranten naar Nederland komen (*Global Economy*- en *Transatlantic Market*-scenario) die tekorten op de arbeidsmarkt ten gevolge van de vergrijzing opvullen. Werkmigranten van buiten Nederland zullen zich vooral door arbeidsmarktveranderingen laten leiden en zich meer vestigen in regio's met een relatief krappere arbeidsmarkt. Maar ook dan speelt de woningmarkt een rol. Er zullen wel beschikbare huizen moeten zijn, anders zullen de nieuwkomers moeten concurreren met bestaande inwoners. Het resultaat zal dan een binnenlandse migratie zijn naar naburige regio's met een relatief wat ruimere woningmarkt. De pendelbereidheid zal in alle scenario's verder toenemen. Dat komt tot uiting in een verdere stijging van de gemiddelde woonwerkafstand, die tussen 1980 en 1997 is opgelopen van 14,2 naar 17,3 km (Ekamper en Van Wissen, 2000). Met name hoger opgeleiden en tweeverdieners pendelen over grotere afstand. Het meeste woon-werkverkeer blijft zich echter binnen het COROP-gebied afspelen of tussen nabijgelegen COROP-gebieden. Op landsdeelniveau is daar dus veelal weinig van terug te vinden.

Het Global Economy scenario

Global Economy is het scenario met veruit de hoogste nationale bevolkingsgroei. De bevolking van Nederland neemt met 3,5 miljoen inwoners toe van 16,2 miljoen eind 2002 naar 19,7 miljoen eind 2040. Grofweg 1,5 miljoen daarvan is natuurlijke aanwas en 2 miljoen zijn buitenlandse migranten. Iets meer dan de helft daarvan bestaat uit goed opgeleide werkmigranten en een derde deel uit gezinsmigranten. De overige 10% zijn asielmigranten. Door de vergrijzing komt de stijging van de potentiële beroepsbevolking beduidend lager uit. Maar omdat de arbeidsparticipatie verder oploopt, met name bij vrouwen boven de 35 en bij mannen boven de 55 blijft de groei van het feitelijk arbeidsaanbod en van de werkgelegenheid weinig achter bij de bevolkingsgroei. De werkloosheid daalt.

In *Global Economy* is de toestroom van buitenlandse migranten hoog. Echter de samenstelling ervan verandert in vergelijking met het verleden. In plaats van jonge, laaggeschoolde gezinsmigranten, komen nu voor het merendeel goed opgeleide werkmigranten naar Nederland.

⁷ Het regionale arbeidsaanbod wordt daartoe op COROP-niveau samen gewogen met dat van omliggende regio's.

Deze nieuwkomers komen de dreigende tekorten op de arbeidsmarkt opvangen. Die doen zich door de vergrijzing overal in het land voor. De nieuwkomers zullen zich daardoor niet langer, zoals in het verleden, voornamelijk in de Randstad vestigen, maar zich veel gelijkmatiger over het land verspreiden. De Overgangszone als de regio met een sterke werkgelegenheids groei is zelfs extra aantrekkelijk voor werkmigranten. De natuurlijke aanwas van de bevolking zal zich relatief het sterkst manifesteren in de Overgangszone, die een relatief jonge bevolking heeft. De uitschuif van de bevolking vanuit de Randstad zet zich voort gegeven de aanhoudende bevolkingsdruk en mede gevoed door een sterke inkomens groei. Tussen landsdelen blijft er een gestage overloop van de Randstad naar de Overgangszone plaatsvinden. Ook in delen van Overig Nederland is de groei door natuurlijke aanwas relatief hoog ten opzichte van het verleden en de overige scenario's. Aanvankelijk vindt er nog wat toestroom vanuit die gebieden richting de Overgangszone plaats. Een deel van de binnenlandse migratie vanuit de Randstad schuift echter op termijn verder de aangrenzende COROP-regio's van Overig Nederland in.

Het resultaat is dat in *Global Economy* de nationale bevolkings groei net als in het verleden vooral in de Overgangszone wordt opgevangen. De bevolkings groei in de Overgangszone ligt 8%-punt boven het landelijk gemiddelde. Maar ook de Randstad doet het in vergelijking met het verleden relatief goed dankzij een nog altijd gestage instroom van zowel gezins- als werkmigranten en een relatieve groei van de natuurlijke aanwas. De bevolkings groei in de Randstad ligt slechts 3%-punt onder het landelijk gemiddelde, vergelijkbaar met Overig Nederland. De nationale trend van stijgende arbeidsparticipatie zal zich in alle regio's in vergelijkbare mate voordoen. Maar door de relatief jonge leeftijdsopbouw zal het (potentiële) arbeidsaanbod in de Overgangszone relatief meer toenemen. Dat vertaalt zich ook in extra werkgelegenheids groei en een kleine stijging van de pendelstroom richting Randstad. De werkloosheidsverschillen tussen de landsdelen blijven klein.

Het Strong Europe-scenario

Ook in het *Strong Europe*-scenario is nog sprake van een aanzienlijke bevolkings groei. De bevolkingomvang eind 2040 bedraagt 18,9 miljoen, 2,7 miljoen hoger dan eind 2002. Daarvan is 1,2 miljoen natuurlijke aanwas en 1,5 miljoen buitenlandse migratie. In tegenstelling tot *Global Economy* zijn in *Strong Europe* de buitenlandse migranten bijna allemaal gezinsmigranten. De potentiële beroepsbevolking neemt in *Strong Europe* nauwelijks meer toe en ook de gemiddelde arbeidsparticipatie stabiliseert. De hogere arbeidsdeelname van vrouwen wordt tenietgedaan door ongunstige samenstellingseffecten naar leeftijd en etniciteit. Feitelijk arbeidsaanbod en werkgelegenheid nemen dan ook nauwelijks meer toe. De werkloosheid loopt wat op.

In *Strong Europe* komen bijna uitsluitend gezinsmigranten naar Nederland. Migratie blijft daardoor net als in het verleden sterk op de grote steden in de Randstad gericht. De gemiddelde leeftijd in de Randstad daalt daardoor iets in vergelijking met de overige landsdelen en de groei door natuurlijke aanwas zal zich relatief ook wat meer in de Randstad manifesteren. De nieuwkomers in de Randstad zijn echter voornamelijk laag opgeleide personen, vaak met taalachterstand en een sterke band met het land van herkomst. Hun arbeidsmarktpositie is zwak en zolang die niet verandert, is hun mobiliteit beperkt en blijven ze in de Randstad. De uitschuif van de overige bevolking vanuit de Randstad is geringer, temeer ook omdat het inkomensniveau in *Strong Europe* minder stijgt in vergelijking met *Global Economy*.

In *Strong Europe* wordt de nationale bevolkingsgroei dus voor een groot deel in de Randstad opgevangen. Voor de Randstad betekent dat een min of meer vergelijkbare bevolkingsomvang als in *Global Economy*. De samenstelling naar leeftijd en etniciteit verschilt echter wel aanzienlijk. Voor de Overgangszone en de perifere regio's betekent dit een aanmerkelijk lagere bevolkingsgroei dan in *Global Economy*. De bevolkingsgroei in de Randstad ligt in *Strong Europe* ongeveer 1½% boven het landelijk gemiddelde, even hoog als in de Overgangszone. Door de toestroom van jonge buitenlandse migranten neemt de potentiële beroepsbevolking in de Randstad zelfs meer toe dan in de Overgangszone, maar dat wordt bijna volledig gecompenseerd door een lagere participatie onder de nieuwkomers. In Overig Nederland zijn de samenstellingseffecten relatief gunstig voor de gemiddelde arbeidsparticipatie. De verschillen in groei tussen de landsdelen van zowel de beroepsbevolking als van de werkgelegenheid worden daardoor aanzienlijk kleiner. In alle landsdelen neemt het werkgelegenheidsniveau toe en ligt de werkloosheid aan het eind wat hoger. De netto pendelinstroom naar de Randstad neemt echter af.

Het Transatlantic Market-scenario

In *Transatlantic Market* stabiliseert de bevolkingomvang zich tussen 2020 en 2040 op een niveau van net boven de 17 miljoen inwoners. Er blijven ook in *Transatlantic Market* gestaag buitenlandse migranten naar Nederland komen, in totaal nog altijd zo'n 0,8 miljoen. Daarvan bestaat de helft uit werkmigranten en zo'n 10% uit asielmigranten. De totale bijdrage van de natuurlijke aanwas aan de bevolkingsgroei komt daardoor veel lager uit. Aanvankelijk overtreft het aantal geboorten nog wel het aantal sterfgevallen, maar na 2020 wordt het saldo negatief. De bevolking begint dan sterker te vergrijzen. De omvang van de potentiële beroepsbevolking daalt. In het begin kan dat net als in *Global Economy* gecompenseerd worden via een stijging van de arbeidsparticipatie, op termijn niet meer. Na 2020 krimpt zowel het beschikbare arbeidsaanbod als de werkgelegenheid met bijna ½% per jaar. De werkloosheid blijft laag.

In het *Transatlantic Market*-scenario is dus sprake van een aanzienlijk lagere bevolkingsgroei. Wel wordt deze gecombineerd met een hoge inkomensgroei. Net als in *Global Economy* zullen de buitenlandse migranten zich gelijkmatiger dan in het verleden over het land verspreiden, maar het effect op de regionale bevolkingsgroei is aanzienlijk kleiner. Door de lagere migrantenstroom verjongt de Randstad niet langer en daalt de bijdrage van de natuurlijke aanwas. De bevolkingsgroei in dit landsdeel komt daardoor fors lager uit dan in *Global Economy* en *Strong Europe* en bedraagt nog maar zo'n 3% ten opzichte van 2002. De hoge inkomensgroei leidt nog wel tot enige uitschuif van de bevolking naar de Overgangszone. De nationale bevolkingsgroei wordt weer vooral in de Overgangszone opgevangen, waar de bevolkingsgroei de nationale groei met 6% punt overtreft. Niettemin zal ook daar de potentiële beroepsbevolking afnemen, maar wel minder sterk dan in de overige landsdelen. De stijging van de arbeidsparticipatie biedt alleen in de Overgangszone voldoende compensatie om het arbeidsaanbod nog te laten groeien. In Overig Nederland stabiliseert het feitelijk arbeidsaanbod, maar in de Randstad daalt het. Op landsdeelniveau leidt dit tot per saldo wat grotere pendelstromen de Randstad in. De werkloosheid loopt in alle regio's wat op.

Het Regional Communities-scenario

In *Regional Communities* stabiliseert de bevolkingsomvang zich tussen 2010 en 2020 op een niveau van ongeveer 16,5 miljoen en begint daarna geleidelijk te dalen. Uiteindelijk zal Nederland eind 2040 dan 15,8 miljoen inwoners tellen, 0,4 miljoen minder dan eind 2002. Er is nog wel sprake van een constante, zij het bescheiden, jaarlijkse netto toestroom van buitenlandse migranten van in totaal 0,2 miljoen, voornamelijk gezinsmigranten. Bij de werkmigranten is de uitstroom echter groter dan de instroom. De bijdrage van de natuurlijke aanwas wordt daardoor na 2020 sterk negatief. In dit scenario vergrijsst de bevolking dan ook het sterkst. De potentiële beroepsbevolking daalt zonder dat daar nog een stijging van de arbeidsparticipatie tegenover staat. Arbeidsaanbod en werkgelegenheid nemen fors af. De werkloosheid loopt relatief op.

In het *Regional Communities*-scenario vergrijsst de bevolking het sterkst. Het vruchtbaarheidscijfer ligt in *Regional Communities* op ongeveer het huidige niveau; de levensverwachting neemt verder toe, maar wat minder dan in *Transatlantic Market*. Het vruchtbaarheidscijfer valt het meest terug. De levensverwachting voor zowel mannen als vrouwen neemt minder toe. In alle landsdelen verandert een aanvankelijke bevolkingstoename in een bevolkingsafname. Buitenlandse migranten zullen zich gedurende de hele periode weer iets meer vestigen in de Randstad, maar de verschillen tussen de landsdelen zijn klein. Netto binnenlandse migratie valt op termijn helemaal stil. Natuurlijke aanwas is relatief het hoogst in de Overgangszone, maar wordt ook daar op termijn negatief. Alleen in dit landsdeel blijft de bevolkingsomvang

op peil, zowel in de Randstad als de Overig Nederland daalt zij uiteindelijk met in totaal zo'n 4%. In alle landsdelen daalt het arbeidsaanbod fors, maar door samenstellingseffecten relatief iets minder in Overig Nederland. Daardoor daalt ook de werkgelegenheid in dit landsdeel iets minder en vindt er wat meer uitgaande pendel plaats. De werkloosheid neemt in alle landsdelen toe.

Kwantitatieve uitwerking scenario-uitkomsten

Bevolking

Op nationale schaal groeit de bevolking door natuurlijke aanwas en (netto) buitenlandse migratie. De buitenlandse migratie is in alle scenario's de belangrijkste component van de bevolkingsgroei. Dat komt vooral tot uiting na 2020 (tabel 1.2). Waar de jaarlijkse bijdrage van de buitenlandse migratie steeds op peil blijft, neemt die van de natuurlijke aanwas af en wordt hij in *Transatlantic Market* en *Regional Communities* als gevolg van een dalend vruchtbaarheidscijfer zelfs negatief. In alle scenario's speelt de vergrijzing een rol en loopt de gemiddelde leeftijd op.

In het navolgende kijken we eerst naar de spreiding van de grootste groeicomponent: de buitenlandse migranten. Wat voor migranten komen naar Nederland? Wat is het land van herkomst en in welke Nederlandse regio gaan ze zich vestigen? Deze spreiding heeft ook directe consequenties voor de spreiding van de natuurlijke aanwas, zeker als het kindertal van migranten afwijkt van dat van autochtone Nederlanders. Ten slotte kijken we naar de binnenlandse migratiestromen, waarbij er natuurlijk ook terugkoppelingen bestaan.

Tabel 1.2 Ontwikkeling nationale bevolking 2002/2020 en 2021/2040 naar samenstelling.

	2002	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities		
		2020	2040	2020	2040	2020	2040	2020	2040	
<i>miljoen personen</i>										
Bevolking	16,2	18,0	19,7	17,6	18,9	17,0	17,1	16,5	15,8	
Toename in mln door :	1972-2002	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40	
Natuurlijke aanwas	2	0,8	0,6	0,7	0,5	0,5	-0,3	0,2	-0,9	
Buitenlandse migratie	1,2	1,0	1,1	0,7	0,8	0,3	0,4	0,1	0,2	

Tabel 1.3 Uitsplitsing buitenlandse migratie naar migratiemotief (Bron: cijfers van CBS/RIVM voor 2050).

	Global Economy			Strong Europe			Transatlantic Market			Regional Communities		
	Gemiddelde stroom in duizend personen per jaar											
	in	uit	netto	In	uit	netto	In	uit	netto	in	uit	netto
Totaal migratie	167	117	50	136	101	35	110	85	25	85	75	10
- werkmigratie	109	82	27	72	71	1	71	59	12	46	52	-6
- gezinsmigratie	41	23	18	49	20	29	27	17	10	29	15	14
- asiel- en overige migratie	17	12	5	15	10	5	12	9	3	10	8	2

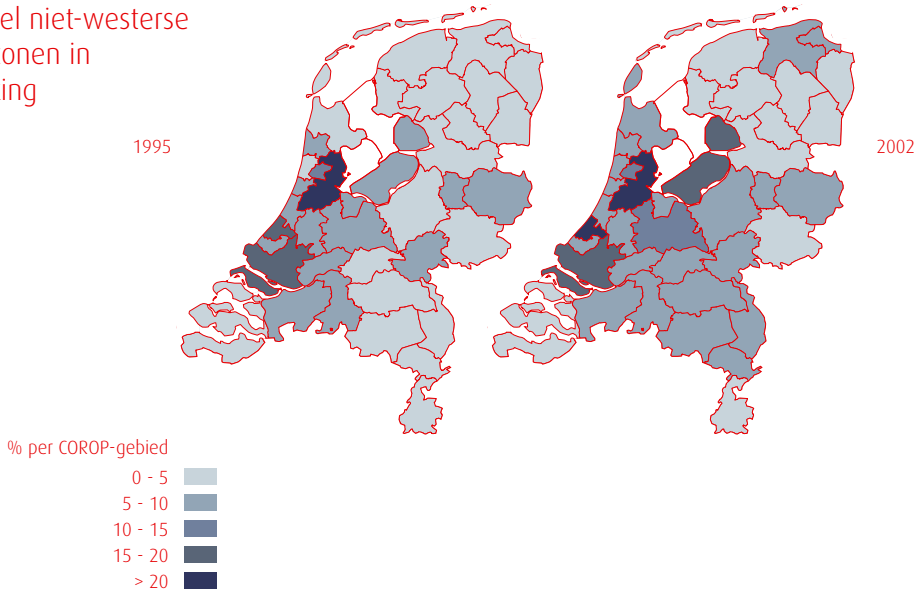
Buitenlandse migratie

Het netto buitenlandse migratiesaldo is een resultante van de relatief veel grotere in- en uitstroom van migranten (tabel 1.3). De gemiddelde netto instroom per jaar varieert van gemiddeld circa 10 duizend personen in *Regional Communities* tot circa 50 duizend personen in *Global Economy*. In de Europa-scenario's, die aan de WLO-studie ten grondslag liggen, is expliciet aandacht besteed aan de migrantenstroom naar land van herkomst en bestemming. Daarbij is ook onderscheid gemaakt naar migratiemotief, te weten: werkmigratie, gezinsmigratie en asiel en overige migratie. Het belang van de arbeidsmigratie speelt vooral in de marktgerichte scenario's *Global Economy* en *Transatlantic Market*. In *Strong Europe* en *Regional Communities* is per saldo vooral sprake van gezinsmigratie.

Spreiding werkmigranten.

Door de vergrijzing van de bevolking dreigen tekorten op de arbeidsmarkt te ontstaan. Een van de oplossingen is het toelaten van goed opgeleide werkmigranten vanuit het buitenland. In de meer marktgerichte scenario's *Global Economy* en *Transatlantic Market* wordt in EU-verband een dergelijk actief migratiebeleid verondersteld. De netto toestroom van grote aantallen werkmigranten als in *Global Economy* (en in mindere mate *Transatlantic Market*) is echter relatief nieuw voor Nederland. Alle regio's vergrijzen en overall zullen tekorten ontstaan. Werkmigranten zullen zich dan ook over het hele land verspreiden. Mogelijk zullen ze zich wel wat meer dan gemiddeld vestigen in de dynamische regio's in de Overgangszone met hoge banengroei en de grootste banenkans. Het gaat om allerlei relatief hoog opgeleiden, variërend van automatiseringsdeskundigen, verpleegkundigen, PhD-studenten, et cetera, afkomstig uit vooral Midden- en Oost-Europa, India en China. De enigszins vergelijkbare groep van westerse allochtonen laat een vrij regelmatige spreiding over het land zien, met wat hogere dichtheden in de grensgebieden en rond Den Haag en Amsterdam.

Aandeel niet-westerse allochtonen in bevolking

Figuur 1.3 Aandeel niet-westerse allochtonen (%) in de bevolking.

Stromen van uitgaande werkmigranten zullen sterk gecorreleerd zijn aan de ingaande stromen. Een belangrijk deel bestaat immers uit mensen die tijdelijk zijn uitgezonden en na verloop van tijd weer teruggaan. Daarnaast zullen er ook autochtone Nederlanders emigreren. Deze kunnen uit alle regio's komen.

Spreiding gezinsmigranten.

Gezinsmigranten zijn personen die vanuit het buitenland naar Nederland komen met als doel gezinsvorming of gezinshereniging. We mogen er dan vanuit gaan dat zij zich zullen voegen bij een reeds bestaand huishouden. Het betreft vooral personen, voor een belangrijk deel afkomstig uit mediterrane landen en uit ontwikkelingslanden, met veelal een lage opleiding. Gezinsmigranten zullen zich vooral verspreiden volgens de huidige verdeling van de niet-westerse migrantenbevolking. Figuur 1.3 laat zien dat deze groep zeer sterk geconcentreerd is in de drie grote steden. Deze concentratie is tussen 1995 en 2002 verder toegenomen.

Spreiding asielmigranten en overige migranten.

Asielmigranten en overige migranten hebben bij hun komst geen binding met Nederland. Het gaat om relatief kleine aantallen, waarvan in feite het minst bekend is over waar ze vandaan komen en waar ze terecht komen. In het verleden werden ze

Tabel 1.4 Regionale bevolkingsgroei als gevolg van netto buitenlandse migratie.

	72/82		82/92		92/02		Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities	
	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40
	% per jaar													
Nederland	0,24	0,26	0,35	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Randstad	0,35	0,42	0,45	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Overgangszone	0,16	0,15	0,26	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Overig Nederland	0,13	0,11	0,30	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0

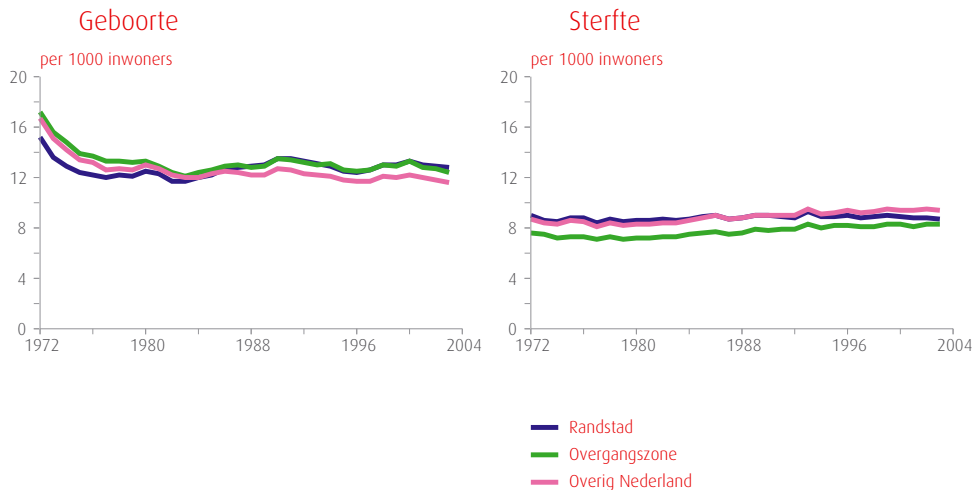
over het land verspreid, afhankelijk van waar ze opgevangen konden worden. In alle scenario's is een gelijkmatige spreiding voor deze groep verondersteld.

Tabel 1.4 beschrijft de gemiddelde jaarlijkse bijdrage aan de regionale bevolkingsgroei van de buitenlandse migratie op grond van bovenstaande overwegingen. We zien dan dat in *Strong Europe* en *Regional Communities* de migratie-instroom sterk overeen blijft komen met de huidige patronen van toestroom naar vooral de Randstad. In *Global Economy* en *Transatlantic Market* verschuift het zwaartepunt van de migratie meer richting goed opgeleide werkmigranten, die wat meer in de Overgangszone terecht komen.

Natuurlijke aanwas

Natuurlijke aanwas van de bevolking is de resultante van geboorte en sterfte. De naoorlogse geboortegolf is tussen 1965 en 1985 volledig weggeëbd. Naast het beschikbaar komen van effectieve vormen van anticonceptie, wordt de oorzaak mede toegeschreven aan het gestegen gemiddelde opleidingsniveau en arbeidsparticipatie van vrouwen (Lesthaeghe en Van de Kaa, 1986). De daling lijkt daarmee structureel. Nu de babyboomgeneratie geleidelijk de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, neemt het aandeel 65-plussers in de bevolking gestaag toe. Deze trend is dermate robuust dat de vergrijzing zich in alle scenario's doorzet. Vanaf 1985 is het gemiddelde landelijke geboortecijfer weer iets opgelopen als resultante van inhaaleffecten bij oudere leeftijdsgroepen en uitsteleffecten bij jongere leeftijdsgroepen (De Jong en Hilderink, 2004). Nog altijd bestaan er significante verschillen in geboortecijfers tussen regio's. Traditioneel lag dat in de Randstad wat lager dan daarbuiten. Na 1985 ligt het geboortecijfer in de Randstad echter boven het landelijk gemiddelde en komt nagenoeg overeen met dat in de Overgangszone (figuur 1.4). Deze ontwikkeling houdt waarschijnlijk verband met de grote toestroom van vooral niet-westerse migranten naar de drie grote steden in de Randstad. Deze steden maken een opmerkelijke verjonging

Geboorte en sterfte per landsdeel

Figuur 1.4 Geboorte en sterfte per landsdeel.

door. Met name de eerste generatie van allochtonen kent een hogere vruchtbaarheid. Bij de tweede generatie is de vruchtbaarheid al veel meer vergelijkbaar met die van de autochtonen (Alders, 2000). Ook de sterftecijfers (per hoofd 65-plus) tussen de landsdelen lopen iets uiteen. De Randstad laat nu het tegenovergestelde beeld zien. Aanvankelijk lag het sterftecijfer onder het landelijk gemiddelde, maar sinds midden jaren negentig erboven.

In alle scenario's is aangenomen dat de huidige relatieve regionale verschillen in geboorte- en sterftecijfer blijven bestaan (tabel 1.5). Weliswaar zal een toestroom van niet-westerse immigranten naar de Randstad een positieve invloed hebben op het geboortecijfer, maar daar staat tegenover dat volgende generaties in gedrag weer meer op autochtonen zullen lijken.

Samenstellingseffecten zullen de bevolkingsgroei ten gevolge van natuurlijke aanwas toch uiteen doen lopen. De Overgangszone (met name Flevoland) kent een relatief jonge bevolking. De combinatie van een relatief hoog geboortecijfer, relatief jonge bevolking en relatief laag sterftecijfer in de Overgangszone leidt ertoe dat de natuurlijke aanwas daar een beduidend hogere bijdrage aan de bevolkingsgroei levert dan daarbuiten.

Binnenlandse migratie

Veruit de meeste verhuizingen in Nederland zijn verhuizingen over korte afstand. Het betreft dan veelal verhuizingen binnen de gemeente, naar een buurgemeente, binnen

Tabel 1.5 Regionale bevolkingsgroei als gevolg van natuurlijke aanwas.

	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities					
	72/82	82/92	92/02	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40			
	<i>% per jaar</i>											
Nederland	0,48	0,37	0,27	0,3	0,2	0,3	0,1	0,2	-0,1	0,1	-0,3	
Randstad	0,35	0,29	0,21	0,3	0,1	0,3	0,1	0,1	-0,2	0,1	-0,3	
Overgangszone	0,66	0,65	0,42	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3	-0,0	0,2	-0,2	
Overig Nederland	0,51	0,21	0,22	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,1	0,1	-0,2	

de eigen COROP of naar een nabijgelegen COROP. De meeste van deze verhuizingen hangen samen met veranderingen in de persoonlijke levenssfeer: uit huis gaan, relatievorming of -verbreking, gezinsuitbreiding, et cetera. Het betreft dan woonmigratie. Arbeidsmigratie speelt in Nederland een veel kleinere rol. Daarnaast vinden in de jonge leeftijdsgroepen veel verhuizingen plaats om studieredenen (studiemigratie). Uiteraard vindt veel overlap plaats. Jongeren gaan uit huis om te studeren en na afloop van de studie verhuizen zij naar de regio van hun eerste baan. De afzonderlijke in- en uitgaande migratiestromen kunnen omvangrijk zijn (jaarlijks circa 4% van de bevolking) (tabel 1.6). De netto stromen per regio zijn veelal kleiner (jaarlijks circa 0,2% van de bevolking). De ruimte op de woningmarkt blijkt een belangrijke determinant. Die hangt samen met de groei van de eigen bevolking en de veranderingen op de woningmarkt. Hoge natuurlijke aanwas drukt per saldo de immigratie. Ondanks de hoge natuurlijke aanwas in het verleden in de Overgangszone was er per saldo toch sprake van een omvangrijke netto immigratie naar dit landsdeel. De toestroom kwam zowel van de Randstad als van Overig Nederland. In alle scenario's wordt een zodanige regionale spreiding van woningnieuwbouw verondersteld dat deze gestage stroom vanuit de Randstad zich zal voortzetten. Op termijn zal deze uitschuif zich over de Overgangszone heen naar de aangrenzende gebieden in Overig Nederland voortzetten. Dit uitschuiftempo neemt wel af naarmate de bevolkingdruk in de Randstad afzwakt of het inkomen per hoofd minder snel toeneemt.

Regionale bevolkingsgroei

Regionale bevolkingsgroei is de som van de drie hiervoor beschreven componenten. Tabel 1.7 laat zien dat in het *Global Economy*- en het *Transatlantic Market*-scenario de bevolking in de Overgangszone relatief sterker blijft groeien dan elders. Dat is een vergelijkbaar beeld met het recente verleden. Het landsdeel kent de hoogste natuurlijke aanwas. De toestroom van binnenlandse migranten zwakt weliswaar wat af, maar daar staat tegenover dat de buitenlandse (arbeids)migranten zich wat meer

Tabel 1.6 Regionale bevolkingsgroei als gevolg van netto binnenlandse migratie.

	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities				
	72/82	82/92	92/02	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40		
<i>% per jaar</i>											
Nederland	0,00	0,00	0,00	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Randstad	-0,34	-0,05	-0,10	-0,1	-0,1	-0,0	-0,1	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0
Overgangszone	0,45	0,23	0,21	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Overig Nederland	0,14	-0,14	-0,07	-0,1	0,0	-0,0	0,0	-0,0	0,0	-0,0	0,0

Tabel 1.7 Regionale bevolkingsgroei per landsdeel.

	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities				
	72/82	82/92	92/02	02/20	20/40	02/20	20/40	02/20	20/40		
<i>% per jaar</i>											
Nederland	0,71	0,63	0,63	0,6	0,5	0,5	0,4	0,3	0,0	0,2	-0,2
Randstad	0,36	0,66	0,56	0,5	0,4	0,6	0,4	0,3	-0,1	0,2	-0,3
Overgangszone	1,27	1,03	0,89	0,8	0,6	0,6	0,4	0,5	0,1	0,2	-0,2
Overig Nederland	0,78	0,18	0,45	0,5	0,5	0,4	0,3	0,2	0,0	0,1	-0,2

Tabel 1.8 Bevolkingssomvang per landsdeel (stand per 31 december).

	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities		
	2002	2020	2040	2020	2040	2020	2040	2020	2040
<i>mln personen</i>									
Nederland	16,2	18,0	19,7	17,7	18,9	17,0	17,1	16,5	15,8
Randstad	7,2	7,9	8,5	7,9	8,5	7,4	7,3	7,3	6,9
Overgangszone	4,7	5,4	6,1	5,2	5,5	5,1	5,2	4,9	4,7
Overig Nederland	4,3	4,7	5,1	4,6	4,9	4,5	4,5	4,3	4,2

op dit landsdeel gaan richten. In het *Strong Europe*-scenario groeit de bevolking in de Randstad relatief sterk. Dat komt doordat de buitenlandse migratie zich in dat scenario net als in het verleden vooral op de Randstad zal blijven concentreren, terwijl de uitschuif naar de Overgangszone afzwakt. In het *Regional Communities*-scenario is per saldo nauwelijks differentiatie tussen de landsdelen.

Werkgelegenheid

De sectorstructuur speelt maar een bescheiden rol in de groeivoorzichten voor de regionale werkgelegenheid. In regio's met een gunstige sectorstructuur zal *ceteris paribus* de werkgelegenheid in het algemeen wat meer toenemen. In het verleden bleek sectorstructuur echter bij lange na niet toereikend om groeiverschillen tussen regio's te kunnen verklaren. De sectorstructuur gaf soms zelfs de verkeerde richting aan. In alle geïndustrialiseerde landen neemt het aandeel van de werkgelegenheid in de landbouw en de industrie af ten gunste van dat in de diensten. De Randstad is wat dat betreft al het verst *getertiariseerd*, maar de werkgelegenheidsgroei bleef er onder het landelijk gemiddelde. Lokale omstandigheden moeten dus een belangrijker rol hebben gespeeld. Veruit de belangrijkste daarvan is de bevolkingsgroei. Dat is eigenlijk niet verwonderlijk om tenminste twee redenen. In regio's waar de bevolking snel toeneemt, zal de vraag naar bevolkingsverzorgende diensten als handel en verzorging eveneens toenemen. Daarnaast verruimt bevolkingsgroei de lokale arbeidsmarkt en dat maakt de regio aantrekkelijker als vestigingsplaats voor nieuwe bedrijven. De grootste groei vindt juist in de Overgangszone plaats (tabel 1.9).

Tabel 1.9 Werkgelegenheidsgroei in procenten per jaar.

	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities	
	03-20	21-40	03-20	21-40	03-20	21-40	03-20	21-40
Landbouw	<i>Gemiddelde werkgelegenheidsgroei per jaar in %</i>							
Nederland	-2,5	-1,9	-2,9	-2,1	-2,5	-2,3	-3,0	-2,1
Randstad	-2,9	-2,0	-3,4	-2,1	-3,1	-2,4	-3,6	-2,1
Overgangszone	-2,5	-1,9	-3,0	-2,1	-2,5	-2,4	-3,0	-2,1
Overig Nederland	-2,1	-1,9	-2,5	-2,1	-2,1	-2,3	-2,5	-2,1
Industrie								
Nederland	-1,1	-1,4	-1,1	-1,6	-0,7	-1,6	-1,6	-1,7
Randstad	-2,0	-1,4	-2,0	-1,5	-1,6	-1,6	-2,5	-1,7
Overgangszone	-0,7	-1,4	-0,7	-1,6	-0,3	-1,6	-1,1	-1,7
Overig Nederland	-0,8	-1,5	-0,7	-1,6	-0,4	-1,7	-1,2	-1,8

Bouw

Nederland	1,2	0,5	0,0	-0,8	-0,3	-0,6	-1,5	-2,4
Randstad	1,0	0,6	-0,3	-0,8	-0,5	-0,6	-1,7	-2,3
Overgangszone	1,4	0,5	0,1	-0,9	-0,1	-0,6	-1,3	-2,4
Overig Nederland	1,5	0,5	0,2	-0,9	-0,1	-0,7	-1,2	-2,4

Handel

Nederland	1,0	0,2	0,1	0,3	0,9	-0,1	-0,2	-0,6
Randstad	0,9	0,3	0,0	0,3	0,8	-0,1	-0,3	-0,5
Overgangszone	1,2	0,3	0,2	0,3	1,1	-0,1	-0,1	-0,5
Overig Nederland	1,0	0,2	0,1	0,2	0,9	-0,2	-0,2	-0,6

Vervoer

Nederland	1,1	1,2	0,3	-0,1	0,5	-0,5	0,1	-0,5
Randstad	1,1	1,2	0,3	0,0	0,4	-0,5	0,1	-0,4
Overgangszone	1,4	1,2	0,5	-0,2	0,7	-0,5	0,3	-0,5
Overig Nederland	1,1	1,0	0,2	-0,3	0,4	-0,6	0,1	-0,5

Banken & Verzekering

Nederland	1,3	-0,2	0,6	-0,2	0,6	-0,4	-0,2	-0,5
Randstad	1,1	-0,2	0,5	-0,2	0,4	-0,4	-0,3	-0,5
Overgangszone	1,7	-0,1	1,0	-0,2	1,0	-0,3	0,2	-0,5
Overig Nederland	1,2	-0,3	0,5	-0,3	0,5	-0,5	-0,3	-0,5

Overige diensten

Nederland	1,3	0,4	0,6	0,3	0,6	0,1	0,1	-0,3
Randstad	0,9	0,4	0,3	0,4	0,2	0,1	-0,2	-0,3
Overgangszone	1,8	0,5	1,0	0,4	1,1	0,2	0,5	-0,3
Overig Nederland	1,5	0,4	0,8	0,3	0,8	0,1	0,3	-0,3

Overheid

Nederland	0,0	0,0	0,7	0,0	-0,1	-0,5	0,2	-0,2
Randstad	-0,1	-0,1	0,6	0,1	-0,2	-0,5	0,1	-0,2
Overgangszone	0,2	0,0	0,8	-0,1	0,1	-0,4	0,2	-0,2
Overig Nederland	0,1	0,0	0,7	-0,2	0,0	-0,4	0,2	-0,1

In alle scenario's neemt de werkgelegenheid in de landbouw en de industrie fors af, in de landbouw jaarlijks met gemiddeld 2 tot 2½%, in de industrie jaarlijks met 1 tot 1½%. Het aandeel van beide sectoren tezamen is in 2040 dan gezakt tot onder de 10% van het totaal. Het werkgelegenheidsaandeel van de industrie is buiten de

Randstad hoger en zal buiten de Randstad ook relatief minder afnemen. De hoge bevolkingsdichtheid maakt dat in de Randstad niet alleen grond schaarser en duurder is, maar dat het ook moeilijker is om aan milieueisen te voldoen. De werkgelegenheid in de bouw neemt toe in *Global Economy*, maar af in de overige scenario's. Dat hangt samen met de demografische ontwikkelingen, met name als een groeiend aantal huishoudens nieuwbouwwoningen nodig heeft. De werkgelegenheid in de bouwsector is wat regelmatig over het land gespreid. De regionale groei zal naar verwachting niet veel van de landelijke groei afwijken. De werkgelegenheidsontwikkeling in de dienstensector hangt wat meer samen met de ontwikkeling van de regionale bevolking. Ten dele is dat omdat bevolkingsgroei op zichzelf een vraag naar een bepaald type diensten zoals handel en zorg genereert. Aan de andere kant zitten veruit de meeste banen en de meeste groei van werkgelegenheid in de dienstensector, waardoor deze sectoren afhankelijker zijn van de beschikbaarheid van arbeidskrachten wat betreft hun groeimogelijkheden.

Tabel 1.9 bevat de sectorale werkgelegenheidsgroei per landsdeel. De verschillen tussen landsdelen blijven relatief klein. Op provincieniveau kunnen de verschillen wat groter zijn.

Participatie, pendel, werkloosheid

De (nationale) arbeidsparticipatie is de afgelopen dertig jaar fors toegenomen. Dat is voor het grootste deel toe te schrijven aan hogere arbeidsdeelname onder jonge vrouwen. Langzaam schuiven deze jonge cohorten door, zodat ook de participatie onder middelbare leeftijdsgroepen begint op te lopen. Onder de oudere leeftijdsgroepen is de participatie echter nog altijd laag. In alle scenario's wordt ervan uitgegaan dat ook in deze groep een inhaalslag worden gemaakt. In het *Global Economy*- en *Transatlantic Market*-scenario worden bovendien de VUT-regelingen afgeschaft en wordt langer doorwerken gestimuleerd. In beide scenario's wordt daardoor een forse stijging van de arbeidsdeelname van 55-plussers verondersteld.

De participatiegraad verschilt over de landsdelen. In de Randstad en de Overgangszone liggen ze veelal iets boven het nationaal gemiddelde. In Overig Nederland ligt hij er beduidend onder. Dit geldt voor bijna alle leeftijdsgroepen, zodat de gemiddelde verschillen niet zijn toe te schrijven aan samenstellingseffecten. De oorzaak van deze lagere participatie in de rest van Nederland is niet helemaal duidelijk. Mogelijk heeft het iets te maken met een lager gemiddeld opleidingsniveau. Een ander deel van de verklaring is wellicht de lagere bevolkingsdichtheid en de beschikbaarheid van banen. In alle scenario's blijven de verschillen in eerste instantie gehandhaafd, maar zullen ze logischerwijs wel iets moeten afnemen indien voor bepaalde cohorten natuurlijke bovengrenzen in zicht komen. Die kans is het grootst voor de middelbare-leeftijdcohorten in de twee marktgerichte scenario's *Global Economy* en *Transatlantic*

Tabel 1.10 Overzicht regionale arbeidsmarktontwikkelingen naar landsdeel in de vier scenario's.

	Global Economy		Strong Europe		Transatlantic Market		Regional Communities		
	03-20	21-40	03-20	21-40	03-20	21-40	03-20	21-40	
Werkgelegenheid	<i>Gemiddelde werkgelegenheidsgroei per jaar in %</i>								
Nederland	0,7	0,2	0,1	0,0	0,3	-0,3	-0,3	-0,6	
Randstad	0,5	0,2	0,0	0,1	0,0	-0,3	-0,5	-0,6	
Overgangszone	0,9	0,1	0,3	-0,1	0,5	-0,3	-0,1	-0,7	
Overig Nederland	0,7	0,1	0,2	-0,2	0,3	-0,4	-0,2	-0,7	
Bevolking									
Nederland	0,6	0,5	0,5	0,3	0,3	0,0	0,1	-0,2	
Randstad	0,5	0,4	0,5	0,4	0,2	0,0	0,1	-0,2	
Overgangszone	0,8	0,6	0,5	0,4	0,5	0,1	0,2	-0,2	
Overig Nederland	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	0,0	0,1	-0,2	
Beroepsbevolking									
Nederland	0,7	0,2	0,3	-0,1	0,3	-0,3	-0,1	-0,6	
Randstad	0,6	0,1	0,3	-0,1	0,2	-0,4	-0,2	-0,7	
Overgangszone	1,0	0,3	0,4	-0,1	0,6	-0,3	0,0	-0,6	
Overig Nederland	0,8	0,2	0,3	-0,1	0,4	-0,3	0,0	-0,6	
Participatiegraad (15-64)	<i>in % van de beroepsbevolking in het eindjaar</i>								
	2002	2020	2040	2020	2040	2020	2040	2020	2040
Nederland	69,3	74	74	70	69	72	72	69	68
Randstad	71,1	75	75	71	70	74	74	70	69
Overgangszone	69,7	74	74	70	69	73	73	69	68
Overig Nederland	65,4	71	72	68	67	70	70	66	66
Netto pendel									
Nederland	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Randstad	3,9	4,1	6,0	2,3	2,7	3,3	4,7	2,5	3,5
Overgangszone	-4,5	-4,1	-5,7	-2,1	-2,1	-3,3	-4,2	-2,1	-2,7
Overig Nederland	-1,8	-2,3	-3,5	-1,8	-2,6	-1,9	-3,1	-2,0	-3,1
Werkloosheid									
Nederland	4,0	4,2	4,3	6,4	5,5	5,0	4,7	7,2	7,7
Randstad	3,9	5,1	4,3	7,6	5,4	5,8	4,6	7,6	7,0
Overgangszone	3,4	3,3	4,0	5,3	5,4	4,0	4,5	6,6	8,0
Overig Nederland	4,7	3,8	4,5	5,7	5,8	4,5	5,2	7,0	8,4

Market en kleiner in de beide andere scenario's. Er is echter nergens sprake van volledige convergentie. Wel leidt de beperkte convergentie ertoe dat de groei van de beroepsbevolking in de landsdelen wat meer bij elkaar komt te liggen. De banengroei in de Randstad is in het algemeen wat hoger dan de groei van de beroepsbevolking. Deze ontwikkeling wordt mede mogelijk door een grotere pendelbereidheid. Verwacht mag worden dat deze bereidheid in de komende jaren verder zal toenemen, mede doordat ook het gemiddelde opleidingsniveau verder zal stijgen. Er wordt echter maar een bescheiden toename verwacht. In 2000 werkte ongeveer 33% van de beroepsbevolking in een andere COROP-regio dan de woon-COROP-regio. Dit percentage loopt op naar 34% in *Regional Communities*, 35% in *Strong Europe*, 36% in *Transatlantic Market* en 37% in *Global Economy*. Daarbij wordt rekening gehouden met bestaande regionale verschillen. De netto pendel (als % van de beroepsbevolking) in tabel 1.10 beschrijft het saldo van de landsdeeloverschrijdende pendel. Dit nettocijfer zegt op zich niet veel. In theorie kan het netto cijfer onveranderd zijn gebleven of in absolute termen zelfs afgenomen, terwijl de bruto stromen in beide richtingen fors zijn toegenomen.

Een deel van de beroepsbevolking blijft werkloos. Het werkloosheidspercentage blijkt al langere tijd iets hoger te liggen in de periferie, met name in de noordelijk provincies. De mogelijke oorzaken zijn ook hier moeilijk terug te voeren op samenstellings-effecten. In alle scenario's wordt verondersteld dat hogere regionale werkloosheid op de langere termijn tot wat extra uitgaande pendel zal leiden. Dat leidt dan op termijn tot kleinere relatieve regionale werkloosheidsverschillen.

Referenties

- Alders, M. (2000) Allochtone moeders in Nederland: Ontwikkelingen in de longitudinale vruchtbaarheid van vrouwen uit Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen en Aruba. CBS Mndstat Bevolking 2000/11, CBS, Den Haag.
- Anas, A., R. Arnott en K.A. Small (1998) Urban spatial structure. *Journal of Economic Literature* 36(3), 1426-1464.
- Carlino, G.A. en E.S. Mills (1987) The determinants of county growth. *Journal of Regional Science* 27(1), 39-54.
- Boarnet, M.G. (1994) The monocentric model and employment location. *Journal of Urban Economics* 36, 79-97.
- Brakman, S., H. Garretsen, J. Gorter, A. van der Horst en M. Schramm (2005) *New Economic Geography, Empirics and Regional policy*. CPB Bijzondere publicaties 56, CPB, Den Haag.
- Ekamper, P. en L. van Wissen (2000) *Regionale arbeidsmarkten, migratie en woonwerkverkeer*. NIDI, Den Haag.
- Huizinga, F. en B. Smid (2004) *Vier vergezichten op Nederland; productie, arbeid, sectorstructuur in vier scenario's tot 2040*. CPB, Den Haag.
- Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa (1986) Twee demografische transitie's? In: *Groei of Krimp?* (D.J. van de Kaa en R. Lesthaeghe, red.), 9-24. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- OECD (2000) *Disparities in regional labour markets*. *OECD Employment Outlook 2000*, 31-78.
- Vermeulen, W. en J.N. van Ommeren (2006) *Housing supply and the interaction of regional population and employment*. CPB discussion paper 65, CPB, Den Haag.